

LEVEN(S) MET OBJECTEN

De Europese elite van koloniaal Indonesië, haar verzamelingen en identificatie rond 1900

LIVING WITH OBJECTS

The European elite of colonial Indonesia, its collections and identification around 1900

227

Many upper-class migrants from, and to, Dutch colonial Indonesia – often travelling back and forth – collected objects. By analysing the practice of collecting and the meaning these people ascribed to those artefacts, I will provide insight into the way personal, and eventually even collective, identities were formed. The manner in which objects were collected and displayed not only reflected the self-image of their owners in colonial and Dutch society, but may also have been active influences in those processes of (self)identification. The collection of objects, and the meaning ascribed to them, reflected the unequal power relations within colonial society, and simultaneously, was possible a strategy for marginalised people (such as European women) to liberate themselves from social inequality.

In 1846 scheepte de Schots-Nederlandse James Loudon (1824-1900) zich, samen met twee van zijn broers, voor de derde keer in zijn tweeëntwintigjarige leven in voor een reis vanuit Nederland naar Indonesië.¹ ‘Voor de derde [...] maal – geabonneerd en gecondemneerd om op die verschrikkelijke en eentoonige zee bijna vier maanden rond te zwalken en op indigeste scheepskost te teeren,’ schreef James later in zijn memoires.² Het zou bovendien niet zijn laatste reis tussen Europa en Azië zijn.

De elite van de Europese bevolking in Nederlands-Indië bewoog zich rond 1900 continu tussen de kolonie en Europa. Onder ‘elite’ versta ik de in deze sa-

1 Ik gebruik hier voor de geografische aanduiding van het gebied de term ‘Indonesië’. ‘Koloniaal Indonesië’ doet geforceerd aan. Ik gebruik de benaming Nederlands-Indië enkel ter aanduiding van de politieke entiteit.

2 James Loudon, *Eer en fortuin. Leven in Nederland en Indië, 1824-1900. Autobiografie van gouverneur-generaal James Loudon*, red. Janny de Jong, H. Boels en C.A. Tamse (Amsterdam: De Bataafsche Leeuw, 2003), 108.

menleving heersende klasse van hoge ambtenaren, ondernemers, intellectuelen en militairen die in staat was zijn eigen macht te consolideren en uit te breiden.³ Nederlands-Indië was in principe geen vestigingskolonie: opleidingen werden, als dat financieel haalbaar was, genoten in Europa, voor verlof ging men naar Europa en de ultieme droom was te rentenieren in Nederland. Cirkelmigratie was derhalve kenmerkend voor een groep mensen die, net als James Loudon, niet uitsluitend van Nederlandse afkomst was – tussen 1800 en 1820 was de nationaliteit van 34% van de Europese bevolking in Indonesië niet-Nederlands.⁴ Tallozen werden in die periode daarna genaturaliseerd tot Nederlander (zoals de vader van Loudon in 1824), maar Nederland was niet, of niet alleen, hun ‘vaderland’.

Als gevolg van hun diverse afkomst en levens in hybride culturele zones, waren veel van deze ‘Indiëgangers’ niet duidelijk Nederlands, Indisch of Aziatisch te noemen. Toch werden velen in Nederland, door de identiteiten die zij zich konden aanmeten, onderdeel van de maatschappelijke bovenlaag in het Nederlandse ‘moederland’ (zoals het in de kolonie werd genoemd) – als zij dat niet al waren.⁵ Liever gebruik ik het woord ‘identificaties’ in plaats van identiteit: identiteit als kernconcept van persoonlijkheden suggereert iets fundamenteels, onveranderlijks en vaststaand. Identificatie daarentegen legt de nadruk op de activiteit van het vormen van persoonlijkheden: op hoe men in een gegeven tijd en plaats geïdentificeerd wordt door anderen en met wie of wat men zich zelf identificeert. Dit toont het relationele, het dialogische en de grote veranderlijkheid van het proces aan.⁶ Door de continue circulerende beweging en de vele verplaatsingen binnen de kolonie zelf als ambtenaren of militairen waren deze mensen overigens altijd migranten: of ze nu in Europa of de kolonie woonden – nergens echt thuis, of juist overal.

3 Ik beperk me hier tot de seculiere maatschappelijke elite. Hoewel ik het eens ben met onderzoeker Maaïke Derksen dat er veel voor pleit ook de religieuze elite op te nemen in onderzoek naar deze groep mensen, is deze groep mensen vrijwel onzichtbaar in de collecties van de grote, seculiere, volkenkundige musea en tentoonstellingen. Zie het promotieonderzoek van Maaïke Derksen aan de Radboud Universiteit: ‘Cultural intermediaries in the Catholic mission in the Dutch East Indies, 1856-1942’, https://www.ru.nl/geschiedenis/wie_wat_waar/medewerkers/medewerkers/derksen, geraadpleegd op 31 oktober 2019.

4 Ulbe Bosma, ‘Het cultuurstelsel en zijn buitenlandse ondernemers. Java tussen oud en nieuw kolonialisme’, *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis* 2, nr. 2 (2005): 8.

5 Historici Ulbe Bosma en Kees Mandemakers hebben ruim tien jaar geleden aangetoond dat 9% van alle Nederlanders die naar Indonesië trokken uit de procentueel (1,2% van de gehele samenleving) zeer kleine Nederlandse elite afkomstig was. Zie: Bosma en Mandemakers, ‘Indiëgangers. Sociale herkomst en migratiemotieven (1830-1950). Een onderzoek op basis van de Historische Steekproef Nederlandse bevolking (HSN)’, *BMGN – Low Countries Historical Review* 123, nr. 2 (2008): 178; Bosma, *Indiëgangers*, 32.

6 Rogers Brubaker en Frederick Cooper, ‘Beyond “identity”’, *Theory and Society* 29 (2002): 1-47.

Velen van hen omringden zich met voorwerpen die getuigden van hun veelbewogen levens. De 'Indische' schrijfster Hella Haasse schreef al eens in een van haar autobiografische teksten:

'U vindt het hier zeker erg vol?' vroeg de oude man, met een vaag gebaar in het rond. 'Al die rommel ... die wapens, die maskers ... te veel toch, nietwaar? De vader van Toetie was een echte totok, weet u, die zijn gek op die dingen. Altijd maar verzamelen, wat moet je ermee?'⁷

Hoe deze koloniale migranten zich identificeerden en zichzelf zagen, werd in deze voorwerpen weerspiegeld. Filosoof Walter Benjamin meende al dat een verzameling voorwerpen een reflectie of belichaming is van de eigenaar.⁸ De socioloog Pierre Bourdieu bouwde daar op voort toen hij stelde dat verzamelen een vorm van 'self-fashioning' is; bezittingen zijn niet alleen indicatoren van smaak, maar ook van een bepaald sociaal milieu, van rijkdom en opleiding.⁹ Door die bovendien tentoon te stellen met een bepaald publiek op het oog kan doelbewust een specifiek beeld uitgedragen worden van de verzamelaar zelf. Dit maakt duidelijk dat de wijze waarop mensen in sociale interacties met anderen gezien werden en hoe zij zichzelf profileerden, continu in ontwikkeling zijn – net als de betekenissen van objecten. Verzamelen en tentoonstellen zijn dan ook nooit neutraal: het zijn politieke activiteiten.¹⁰

Voor het Britse koloniale rijk hebben historici als Maya Jasanoff en Claire Wintle uitvoerig laten zien hoe voornamelijk mannen uit het Brits-Indiase migratiecircuit zich door het verzamelen en tentoonstellen van voorwerpen uit de koloniën konden transformeren tot 'gentleman-connoisseur' of als 'upper-class lord of the manor'.¹¹ Anderen als Suzanne Daly en Tara Puri toonden met romans als Charlotte Brontë's *Villette* en Elizabeth Gaskell's *Mary Burton* aan hoe Victoriaanse bourgeois sociabiliteit thuis, onder meer door middel van Indiase voorwerpen, functioneerde.¹² Voorwerpen konden – en kunnen – ook troost bieden en ver-

7 Hella S. Haasse, *Een handvol achtergrond. 'Parang Sawat': autobiografische teksten* (Amsterdam: Querido, 1993), 106.

8 Walter Benjamin, *The arcades project* (Cambridge, MA: Belknap, 1999).

9 Pierre Bourdieu, *Distinction. A social critique of the judgement of taste* (Londen: Routledge & Kegan Paul, 1984).

10 Barbara Furlotti, 'The performance of displaying. Gesture, behaviour and art in early modern Italy', *Journal of the History of Collections* 27 (2015): 1.

11 Maya Jasanoff, 'Collectors of Empire. Objects, conquests and imperial self-fashioning', *Past & Present* 184 (2004): 109-35; Claire Wintle, 'Career development. Domestic display as imperial, anthropological, and social trophy', *Victorian Studies* 50 (2008): 279-88.

12 Suzanne Daly, *The Empire inside. Indian commodities in Victorian domestic novels* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 2011); T.K. Puri, 'Indian Objects, English body. Utopian yearnings in Elizabeth Gaskell's *North and South*', *Journal of Victorian Culture* 22, nr. 1 (2017): 1-23.

wantschap creëren. Zo liet psycholoog Zeynep Turan zien hoe voorwerpen voor hedendaagse Palestijnse vluchtelingen van groot belang kunnen zijn voor hun welzijn. De objecten zijn in staat de band met de plek vanwaar zij gevlucht zijn te herstellen en in stand te houden en daarmee de identiteit van de Palestijnse ont-heemden als groep te bewaren.¹³

De genoemde bijdragen maken duidelijk dat objecten en verzamelingen sterk geworteld zijn in sociale relaties en een rol spelen in de totstandkoming van identifi-
 230 caties. Ze tonen ook aan hoe objecten kunnen dienen om sociale klassen en gender-beperkingen in een bepaalde tijd en plaats te bevestigen of zelfs te over-
 stijgen. Dit alles legt de onderliggende sociale mechanismen en structuren van het kolonialisme en negentiende-eeuwse Europa en zijn burgerij bloot.

In de Nederlandse historiografie is de aandacht voor de relatie tussen materi-
 ele koloniale cultuur en de wijze waarop mensen en samenlevingen zich identi-
 ficieerden nog niet zo groot. Historicus Susan Legêne gebruikte voor haar proef-
 schrift over de ontwikkeling van het Nederlandse imperialisme de verzamelin-
 gen van de families Blomhoff en Van Breugel als leidraad en schetste in haar boek *Spiegelreflex* aan de hand van verschillende museale voorwerpen een breed beeld van de werking van het Nederlands kolonialisme.¹⁴ In mijn eigen proefschrift en eerdere artikel in dit tijdschrift heb ik objecten afkomstig uit de koloniën en de praktijk van het verzamelen gebruikt om inzicht te geven in de vorming en ont-
 wikkeling van de koloniale elite aan de hand van objecten.¹⁵ Enige jaren geleden betoogde ik daarnaast dat koloniale voorwerpen nostalgische gevoelens konden opwekken die bevorderlijk waren voor het welzijn en de sociale positie van deze groep.¹⁶

In dit artikel wil ik nader ingaan op het verband tussen een continu migreren-
 de Europese koloniale bovenlaag in Indonesië, de door hen op particuliere ba-
 sis verzamelde objecten en de wijze waarop deze elite zich identificeerde en ge-
 identificeerd werd door anderen. Door het analyseren van het collectioneren van

13 Zeynep Turan, 'Material objects as facilitating environments. The Palestinian diaspora', *Home Cultures. The Journal of Architecture, Design and Domestic Space* 7, nr. 1 (2010): 43-56.

14 Susan Legêne, *De bagage van Blomhoff en Van Breugel, Japan, Java, Tripoli en Suriname in de negentiende-eeuwse Nederlandse cultuur van het imperialisme* (Amsterdam: Koninklijk Instituut voor de Tropen, 1998); Susan Legêne, *Spiegelreflex. Culturele sporen van de koloniale ervaring* (Amsterdam: Bert Bakker, 2010).

15 Caroline Drieënhuizen, 'Koloniale collecties, Europees aanzien. De Europese elite van Nederlands-Indië belicht door haar verzamelingen, 1811-1957' (proefschrift, Universiteit van Amsterdam, 2012); Caroline Drieënhuizen, 'De aanzienlijke collectie van Théodore Delprat. De Europese elite van Nederlands-Indië rond 1900', *De Negentiende Eeuw* 36, nr. 3 (2012): 42-67.

16 Caroline Drieënhuizen, 'Objects, nostalgia and the Dutch colonial elite in times of transition, ca. 1900-1970', *Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde / Journal of the Humanities and Social Sciences of Southeast Asia* 170 (2014): 504-29.

voorwerpen *an sich* en de betekenissen die door individuen in de persoonlijke levenssfeer aan voorwerpen werden toegekend, probeer ik inzicht te bieden in de wijze waarop persoonlijke (en uiteindelijk zelfs collectieve) identificaties vorm werden gegeven in de late negentiende en begin twintigste eeuw en hoezeer die wortelden in koloniale en Nederlandse sociale praktijken en structuren.¹⁷ Bijzondere aandacht gaat daarbij uit naar wie en wat bij die identificaties buitengesloten werden en voor wie de praktijk van het verzamelen functioneerde als een instrument om op de voorgrond te treden.

KOLONIALE COLLECTIES

231

Toen Maurits Enschedé (1856-1934), telg uit de bekende boekdrukkersfamilie, tamelijk plotseling overleed in 1934, bleek hij een som geld (duizend gulden) en een groot deel van zijn huisboedel aan het Amsterdamse Koloniaal Instituut na te laten. Door de inventaris van die boedel hebben we een goed idee hoe Enschedé's Haagse huis eruitzag.

Zo stonden in zijn voorkamer op de begane grond twee Chinese stoelen met een tafeltje en hingen Chinese schilderijtjes aan de wand. In de serre stonden een andere kleine Chinese tafel en stoelen, gemengd met zogenaamde Compagniesstoelen, die gebruikt konden worden om het Indische triktrakspeel te spelen dat daar stond. Een koperen Hindoe-Javaans bord, een bronzen kom uit Tibet en wat voorwerpen van de Sumatraanse Batak-bevolking waren verder in deze ruimte uitgestald. In de voorkamer op de eerste verdieping zagen bezoekers op de schoorsteenmantel een spekstenen en koperen Boeddhabeeld en boven de spiegel een opgehangen Chinees doek. Boven de deur was een stuk Javaans houtsnijwerk, vervaardigd van jati-hout, bevestigd. In de grote boekenkast die het vertrek sierde, vond men, als men een lade opentrok, een grote collectie wapens, dolken en krissen, uit de Nederlandse Aziatische kolonie. Verder konden bezoekers, als die goed keken, onder meer een Tibetaanse koperen kom, een liggend Thais Boeddhabeeld, een Javaanse amulet en een zogenaamde antieke 'Hindoering' ontwaren. In de achterkamer van het huis stond een Friese kast waarin Enschedé sarongs en doeken veilig tegen het licht had opgeborgen. Een antieke Chinese tussendeur en Chinees-Indonesisch snijwerk waren vermoedelijk prominente blikvangers in deze kamer, evenals een etagère waarop een zogenaamde Hindoe-

17 Ik baseer me op het idee dat objecten een sociaal-culturele biografie bezitten en door de tijd heen betekenissen construeren en genereren. Zie hiervoor onder meer: Igor Kopytoff, 'The cultural biography of things. Commoditization as process', in *The social life of things. Commodities in cultural perspective*, red. Arjun Appadurai (Cambridge: Cambridge University Press, 1986): 64-91; Susan Pearce, *On collecting. An investigation into collecting in the European tradition* (Londen: Routledge, 1995); Nicholas Thomas, *Entangled objects. Exchange, material culture, and colonialism in the Pacific* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1991).

Javaanse zodiakbeker en gebedsbel, spekstenen, kleine Tibetaanse koperen kommetjes, koperen Boeddha's en een klein Thais 'figuurtje' waren neergezet.¹⁸

Enschedé, geboren in Groningen in een familie met sterke Haarlemse, maar zeker ook West-Indische wortels, had in 1879 besloten zijn broer naar Indonesië te volgen voor een professionele carrière als landsadvocaat en daarna terug te keren naar Nederland.¹⁹ Zijn interieur was, zeker in Den Haag waar velen met een leven in de Nederlandse kolonie een thuis vonden, allesbehalve uniek.

232

Aan de statige Koninginnegracht, op een steenworp afstand van Enschedé's huis, had bijvoorbeeld tot haar dood in 1915 Louise Loudon-de Stuers (1835-1915), weduwe van de voormalige gouverneur-generaal James Loudon, gewoond. Omringd door de Compagniesmeubels uit haar eigen familie, de moderne schilderijen van haarzelf en haar overleden echtgenoot en de collectie hindoe-Javaanse antieke beeldjes van de ene en de collectie Delfts aardewerk van de andere overleden zwager.

Niet alleen in Nederland, ook in de kolonie kwam men dergelijke collecties tegen. Het huis van Anna Resink-Wilkens (1880-1945) in Yogyakarta, in centraal-Java, stond vol met door haar verzamelde voorwerpen. Op de voorgalerij stond een prachtig Javaans traditioneel 'heilig bed' (*krobongan*) waarvoor één keer per week geofferd werd. In het huis zelf stonden grote en kleine stenen hindoe-Javaanse beelden tegen de muur opgesteld, hingen wayanglampen aan het plafond en werd klassiek Compagniesmeubilair afgewisseld met modern, strak Europees meubilair in de zithoek. In de eetkamer, waar de familie gezelschappen voor diners ontving, hingen boven en onder Haagse School-schilderijen en prijkte Chinees porselein.

De verzamelingen van deze personen weerspiegelden de ruime geografische en culturele ruimte waarin zij zich bewogen: de 'imperial space', de geografisch onderling verbonden en op elkaar inwerkende ruimte van zowel moederland als kolonie.²⁰ Deze mensen moeten gezien worden als deel van het grote geheel van argumenten, opvattingen, ideeën en instituten die het moederland en de kolonie met elkaar verbond.²¹ Ze voelden zich daarom net zo verbonden met de kolonie

18 Archief Nationaal Museum van Wereldculturen (archief Koloniaal Instituut Amsterdam), inv.nr. 2214. Erfenis Maurits Enschedé. Alle objecten die hij heeft geschonken hebben in de museumcollectie het inventarisnummer TM-903 gekregen (zie collectie. wereldculturen.nl).

19 Daan van Dartel, *Collectors collected. Exploring Dutch colonial culture through the study of batik* (Amsterdam: KIT Publishers, 2005), 27.

20 Ann Laura Stoler en Frederick Cooper, 'Between metropole and colony. Rethinking a research agenda', in *Tensions of empire. Colonial cultures in a bourgeois world*, Ann Laura Stoler en Frederick Cooper (Berkeley: University of California Press, 1997), 1-56.

21 Mrinalini Sinha, 'Britishness, clubbability, and the colonial public sphere. The genealogy of an imperial institution in colonial India', *Journal of British Studies* 40, nr. 4 (2001): 491, 521.

als met Europa en waren daarmee nergens echt 'thuis'. Ze leefden 'in between'-levens.²² De door hen verzamelende collecties reflecteerden niet alleen de manier waarop zij zich, binnen verschillende koloniale en nationale maatschappelijke kaders en sociale netwerken, identificeerden, maar oefenden daar tegelijkertijd ook invloed op uit.

VERBINDING

Om schilderijen, antieke beelden, etnografische voorwerpen en porselein of aardewerk aan te kopen waren geld en tijd noodzakelijk. Dit maakte de bezigheid meteen een tijdverdrijf voor met name de vermogende sociale bovenlaag. Verzamelen werd in laat negentiende-eeuws Europa dan ook gezien als een respectabele, burgerlijke activiteit die gedragen werd door mannen.²³ Hun collecties konden belezenheid en kennis van kunst en cultuur uitstralen: ze representeerden de expertise, kennis en goede smaak van de verzamelaars. Ze onderstreepten daarmee hun sociale status.²⁴ De in deze periode net opgerichte en met elkaar concurrerende etnografische musea op het Europese continent stimuleerden deze verzamelwoede. Niet-Europese voorwerpen werden gewilde objecten voor verzamelende respectabele burgers.²⁵ In Nederland werden de verzamelingen een middel om je te onderscheiden, terwijl in de kolonie de Europese sociale praktijk van het verzamelen en de 'Europeesheid' van de collectie een manier werd om op te vallen. De Europese cultuur werd namelijk aan het einde van de negentiende eeuw onder de hogere sociale lagen van de bevolking van de kolonie steeds belangrijker. 'Europees-zijn' werd een manier om de eigen etniciteit, het gevoel van verbondenheid en eenheid op grond van een gemeenschappelijke cultuur en geschiedenis, uit te dragen. Zo kon men aantonen bij de heersende sociale klasse te horen.²⁶

²² Elizabeth Buettner, *Empire families. Britons and late imperial India* (Oxford: Oxford University Press, 2005), 191-92; Homi K. Bhabha, *The location of culture* (New York: Routledge, 1994).

²³ Stephen Bann, *Under the sign. John Bagnall as collector, traveler, and witness* (Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1994), 5; Leora Uslander, *Taste and power. Furnishing modern France* (Berkeley: University of California Press, 1996), 297; Carol E. Harrison, *The bourgeois citizen in nineteenth-century France. Gender, sociability, and the uses of emulation* (Oxford: Oxford University Press, 2003), 81; Ting Chang, *Travel, collecting, and museums of Asian art in nineteenth-century Paris* (New York: Routledge, 2017), 75-76.

²⁴ Uslander, *Taste and Power*, 297; Harrison, *The bourgeois*, 81.

²⁵ H. Glenn Penny, *Objects of culture. Ethnology and ethnographic museums in imperial Germany* (Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 2002).

²⁶ Jan Lucassen en Rinus Penninx, *Nieuwkomers, nakomelingen, Nederlanders. Immigranten in Nederland, 1550-1993* (Amsterdam: Het Spinhuis, 1999), 110; Caroline Drieënhuizen, 'Being "European" in colonial Indonesia. Collectors and collections between Yogyakarta, Berlin, Dresden and Vienna in the late nineteenth Century', *BMGN - Low Countries Historical Review* 134, nr. 3 (2019): 21-46.

Afb. 1 Het huisinterieur van Gerard Gilles van Buttingha Wichers (1879-1945) in de jaren 1930. (*Particuliere collectie J.K. Ploos van Amstel*)

Om jezelf ten opzichte van anderen te kunnen profileren met je verzameling was het noodzakelijk dat particuliere collecties zichtbaar waren voor anderen. Interieurs konden daarin, met name in de kolonie, voorzien. Daar waren namelijk huizen letterlijk en figuurlijk opener dan in Europa. Historicus Elsbeth Locher-Scholten liet al zien hoe daar sociale relaties en machtsverhoudingen tussen Europeanen onderling, maar vooral tussen Europeanen en hun personeel werden gelegd en bestendigd.²⁷ Het aanzien van het gezin en de familie werd thuis opgebouwd. Met objecten geplaatst in een semi-publieke omgeving als een interieur konden mensen dan ook onbewust en bewust, in relatie tot hun vrienden, familie en andere visite, hun aanzien uitdragen en vormgeven.

Een mooi voorbeeld daarvan is de directeur van de Javasche Bank, Gerard Gilles van Buttingha Wichers (1879-1945), vlak voor de Tweede Wereldoorlog. In zijn ruime woning in Batavia (hedendaags Jakarta) aan het Koningsplein had hij zich

²⁷ Elsbeth Locher-Scholten, *Women and the colonial state. Essays on gender and modernity in the Netherlands-Indies, 1900-1942* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2011), 99, 109, 122-25.

omringd met grote hoeveelheden porselein, uitgesteld in antieke kasten, aan de muur, in wandrekken, op tafels en op de grond. Aan de muur hingen bovendien schilderijen en wandkleden, op antieke tafels stonden hindoe-Javaanse beelden en in de hoeken van zijn huis was antiek meubilair neergezet (zie afb. 1).²⁸ Hij liet zich zelfs fotograferen voor een kast vol kostbaar Chinees porselein, een in doek gewikkeld verzamelstuk in zijn hand, zichzelf daarmee als trotse verzamelaar profilerend (zie afb. 2).

Doelbewust wisselde Van Buttingha Wichers de opstelling van zijn geliefde kunstvoorwerpen geregeld af, om de aandacht van terugkerende gasten, die hij graag en met trots door het huis rondleidde, te blijven trekken en zijn eigen kennis en liefde te kunnen etaleren. Zijn afdelingschef bij de Javasche Bank schreef over zijn visite aan zijn werkgever:

Zoo werd ik kort na mijn aankomst te Batavia bij de familie Wichers ten eten uitgenodigd. De avond is mij altijd bijgebleven: het oud-Indisch huis aan het Koningsplein met zijn ruime kamers, de Heer Wichers als gastheer ons in den loop van den avond den trots en de liefde van den verzamelaar zijn antiek, zijn porselein toonende.²⁹

Ook van Maurits Enschedé weten we dat hij, net als Van Buttingha Wichers, ervan hield thuis te zijn en daar, omringd door zijn Aziatische meubels en voorwerpen, visite te ontvangen. Zo kwam elke zaterdag standaard een groep vrienden langs om samen de internationale politiek en de Indische cultures te bespreken.³⁰

Ook Louise Loudon-de Stuers Haagse interieur rond 1915 weerspiegelde de geschiedenis van haar en haar echtgenoots familie en met name de sociale ambities van de Schots-Nederlandse Loudons. Louises zwager, John Loudon (1821-1895), had zich in 1862 in Nederland gevestigd. Het was het geboorteland van zijn al vroeg overleden moeder, maar voor hem een relatief onbekend land. Daar vandaan reisde hij regelmatig terug naar Belitung, een eiland bij Sumatra, om de door hem gestichte onderneming, de Billiton Maatschappij, te leiden. Een dergelijk leven hield hij tot 1869 vol. Daarna vond hij een nieuw doel in het leven door zich te richten op het verzamelen van Delfts faience – een op dat moment nieuw verzamelobject dat in Nederland al gauw het stempel kreeg van ‘oer-Hollandse’ kunstnijverheid. Het gaf hem, als half-Schotse uit de kolonie afkomstige ondernemer,

²⁸ Zoals blijkt uit foto's uit het particulier archief Van Buttingha Wichers. Caroline Drieënhuizen en Hans Kristian Ploos van Amstel, 'Een verloren collectie herinnerd. De verzameling van mr.dr. Van Buttingha Wichers', *Aziatische Kunst* 46, nr. 3 (2016): 2-15.

²⁹ Particulier archief Van Buttingha Wichers, *In Memoriam*.

³⁰ Daan van Dartel, *Collectors collected. Exploring Dutch colonial culture through the study of batik* (Amsterdam: KIT, 2005), 28. Uit: C.J. Enschedé, *Herinneringen aan Mr. Maurits Enschedé* (1991).

Afb. 2 Gerard Gilles van Buttingha Wichers (1879-1945) poserend met zijn porselein (*Particuliere collectie J.K. Ploos van Amstel*).

in Den Haag een zweem van 'Nederlands-zijn'. Zijn collectie verwierf al gauw zo'n faam dat koning Willem III en zijn tweede vrouw Emma, in het gezelschap van Emma's zus Helena Friederike en haar echtgenoot, prins Leopold van Groot-Brittannië, de collectie in zijn huis kwamen bezoeken.³¹

Na Johns dood in 1895 ging zijn collectie naar zijn broer James Loudon en zijn schoonzus, Louise, die het samenvoegden met de op Java verzamelde collectie antieke hindoe-Javaanse beeldjes van een andere, voortijdig overleden broer, en met Louises verzameling van vroegmodern koloniaal (zogenaamd 'Compagnies'-) en Hindelooper meubilair en moderne Europese kunst.³²

³¹ Loudon, *Eer en fortuin*, 409.

³² A.J. Bernet Kempers, 'Alexander Loudon en zijn collectie Oudjavaanse metaalkunst', *Mededelingenblad Vereniging van Vrienden der Aziatische Kunst* 5, nr. 10 (1985): 6-15;

Net als bij Van Buttingha Wichers, waren belangstellenden welkom de collecties te komen bezichtigen.³³ Door bezoekers van het huis aan de Koninginnegracht werd er naast het inmiddels beroemde Delfts aardewerk melding gemaakt van 'hoogpotige, prachtige Indische kastjes, waarop 'n geheele verzameling Boeddha-beeldjes in brons, goud en zilver'.³⁴ Vanuit de serre vol planten en Hindelooper stoelen keek men bovendien de tuin in waar een zeventiende-eeuwse buste van wetenschapper Bernard Nieuwentijt naast een beeld van de Javaanse boeddhistische tempel Borobudur stond. Langs de trap naar de bovenverdiepingen hingen een Schelfhout vol ijspret en een stadsgezicht van Weissenbruch. De familie Loudon presenteerde zich met Nederlandse en Indonesische kunstvoorwerpen als een cultureel ontwikkelde familie.

De collecties van Louise en haar zwagers reflecteerden niet alleen hun levens en familiegeschiedenis afwisselend in de kolonie en in Europa, maar leken met het aardewerk, de schilderijen en beelden ook een Nederlands-zijn af te dwingen, een cultureel burgerschap dat symbolisch bevestigd werd door bezoeken aan de collectie van de koning en andere hooggeplaatsten. De schenking van de collectie Delfts aardewerk aan het Amsterdamse Rijksmuseum na de dood van Louise in 1915 en de Nederlandse blijk van erkenning in de vorm van de 'museummedaille' vormden de bekroning van dat burgerschap.³⁵

VROUWEN, INTERIEURS EN VERZAMELINGEN

Europese vrouwen in de kolonie waren, zoals Locher-Scholten stelde, 'incorporated wives'.³⁶ Met dit begrip, geïntroduceerd door antropologen Hilary Callan en Shirley Ardener,³⁷ werden vrouwen bedoeld die vooral geïdentificeerd werden met het beroep, de sociale status en het inkomen van hun echtgenoot. Het betekende echter niet dat zij zonder sociale invloed of zelfbeschikkingsrecht waren. Ze speelden als huisvrouwen wel degelijk een invloedrijke rol in de koloniale samenleving; in hun omgang met en 'opvoedende' taakopvatting ten aanzien van het huispersoneel, in de manier waarop zij visite ontvingen, zich

Jan Daniël van Dam, 'De collectie John F. Loudon, een bijzondere schenking uit 1916', *Bulletin van het Rijksmuseum* 40 (1992): 232-39; N.J. Krom, 'Hindoe-Javaansche bronzen. De collectie-Loudon', *Nederlandsch-Indië, Oud en Nieuw* 3, nr. 12 (1919): 383-95; Th.H. Lunsingh Scheurleer, 'De collectie John F. Loudon veertig jaar in het Rijksmuseum', *Bulletin van het Rijksmuseum* 4 (1956): 91-95; Gonne Smit, 'De collectie Loudon', *Elsevier's Geïllustreerd Maandschrift* 26, nr. 52 (1916): 1-20.

³³ 'Elsevier's Maandschrift', *Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant*, 13 juli 1916.

³⁴ Gonne Smit, 'De collectie Loudon', 13.

³⁵ 'Kunst en Letteren', *Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant*, 22 mei 1916.

³⁶ Locher-Scholten, *Women and the colonial state*, 125.

³⁷ Hilary Callan en Shirley Ardener, *The incorporated wife* (Londen: Croom Helm, 1984), met name 1-24.

kleedden en, in dit geval zeer belangrijk, het huis verfraaiden. Juist in interieurs hadden vrouwen de ruimte om een eigen rol te spelen en zich, dankzij het semi-open karakter van interieurs, naar de door mannen gedomineerde buitenwereld toe een eigen persoonlijkheid en aanzien aan te meten.

Het was bijvoorbeeld jonkvrouw Cornelia ('Thil') W.M. Delprat-van Panhuys (1848-1919) die het huis van haar en haar echtgenoot, de spoorwegingenieur Théodore Delprat (1851-1932), in Indonesië inrichtte. Ze oogstte daarmee, zo vermeldde Théodore in een van zijn brieven aan zijn broer in Amsterdam, bewondering vanwege de 'Europeesheid' die het uitstraalde en dat juist in deze periode maatschappelijk gezien steeds belangrijker werd. Théodore beschreef hoe hun visite minutenlang naar het schilderij kon staren dat hij van zijn schilderende en tekenende schoonzus Kate Delprat-Reynvaan had gekregen. Bewonderende opmerkingen waren dan vervolgens niet van de lucht, omdat Europese 'kunst' in de kolonie een schaars goed was.³⁸

Hoewel mannen en vrouwen allebei verzamelden, werd wat vrouwen in de kolonie om zich heen verzamelden, zoals in het geval van het interieur van Thil of de vele textielcollecties die door vrouwen in Indonesië aangelegd werden, minder snel als een collectie gezien. Hun verzamelingen werden over het algemeen beschouwd als de uitdrukking van persoonlijkheid waarachter geen doelbewuste poging zat tot het vergaren van kennis of een poging tot wetenschappelijke classificatie. Als vrouwen zich met het onderwerp van hun collectie en doelstellingen uitdrukkelijk profileerden op dat vooral door mannen beheerste terrein viel dat op.

De eerdergenoemde Anna Resink-Wilkens, geboren op Sumatra en van Europese en Aziatische afkomst, was één van die vrouwen. Zij wist, dankzij het economisch kapitaal van haar echtgenoot Thomas Resink (1870-1937), in de eerste decennia van de twintigste eeuw een indrukwekkende collectie hindoe-Javaanse oudheidkundige objecten en Indonesische gebruiksvoorwerpen op te bouwen. Daarmee trok ze Europese bezoekers uit de bovenste lagen van de bevolking naar haar huis in Yogyakarta. Met liefde gaf ze rondleidingen door haar moderne huis, dat ingericht was als een museum.³⁹

Met haar Europees-Javaanse interieur, en met haar inzet voor de dan onder de Europese elite in zwang zijnde sociaal-culturele emancipatiebeweging voor de Javaanse bevolking, liet Anna Resink-Wilkens, ondanks haar vanuit koloniaal optiek sociaal 'lager' beschouwde afkomst, zien Europese burgerlijke sociale praktijken en kennis te bezitten en zich bovendien verbonden te voelen met de Europese koloniale 'missie'. Hiermee was zij in staat door te dringen tot de hogere Europese

³⁸ Particulier archief Delprat. Brief Th.F.A. Delprat aan C.C. Delprat, d.d. Fort de Kock (Bukittinggi), 3 juli 1888.

³⁹ Interview van mw. R. Heringa met mw. T. Ament-Resink, d.d. 14 april 1990. Met dank aan F. Brinkgreve, Nationaal Museum van Wereldculturen, voor het ruimhartig delen van deze informatie.

culturele kringen en zich te onderscheiden van anderen. Het waren vrouwen zoals zij die, nog sterker dan Thil Delprat, thuis met voorwerpen een bepaalde persoonlijkheid konden uitdragen en daarmee het aanzien van zichzelf, maar ook van de familie vergrootten.

En hoewel de collectie porselein en meubelen echt toegeschreven moet worden aan Van Buttingha Wichers, speelden zijn vrouw Heleen van Buttingha Wichers-Laman de Vries (1894-1966) en gezin wel degelijk een rol in die verzameling. Niet alleen sprak hij met zijn dochter over 'ons porselein en schilderijen', daarbij het eigenaarschap delend met zijn kinderen en vrouw, maar ook schreef zijn vrouw op één van de foto's die er van de collectievoorwerpen was genomen 'dit is een beruchte fake' – daarmee haar eigen kennis etalerend.⁴⁰ Zij was het ook die enkele voorwerpen, zoals een blanc de Chine Guanyinbeeldje en wat meubels, tijdens de Japanse bezetting en de daaropvolgende Indonesische vrijheidsstrijd veiligstelde en meenam naar Nederland. Ze gingen in haar huis onderdeel uitmaken van haar interieur en droegen zo de geschiedenis en het karakter van de familie uit.⁴¹

TRANSNATIONALE SOCIALE VERBINDINGEN

Verzamelen was, kortom, behalve een aangenaam tijdverdrijf, door het etaleren van goede, Europese, smaak en exclusieve kennis van de Aziatische kunst en cultuur onlosmakelijk verbonden met sociale klasse en status en het cultiveren van de eigen afkomst en geschiedenis in de kolonie – in zowel Nederland als de kolonie. Zichtbaar in interieurs waar visite ontvangen werd, werden met collecties niet alleen in sociale interactie met anderen een individuele eigenheid en daarmee status gecommuniceerd en vormgegeven, maar ook een zekere verwantschap en groeps karakter. Dit was een verwantschap die zowel lokaal en nationaal als ook transnationaal, dus grensoverschrijdend, tot stand werd gebracht.

Binnen de imperiale ruimte kwam deze verwantschap vooral tot stand door middel van herinneringen die opgeroepen en herkend werden door wat Zeynep Turan 'objects of legacy'⁴² heeft genoemd. Turan liet zien hoe mensen, ver verwijderd van de geografische plaats waar hun herinneringen gecreëerd waren, objecten gebruikten om de band met die plek te herstellen en hun culturele eigenheid te behouden. Voorwerpen konden dan ook symbool staan voor de groep waartoe een persoon behoorde.

In Indonesië zien we dat duidelijk gebeuren. Met voorwerpen werden door de Europese elite herinneringen aan Nederland opgeroepen, waarmee een gevoel

⁴⁰ Particulier archief Van Buttingha Wichers, tekst van H.H. van Buttingha Wichers-Laman de Vries op de achterkant van de foto van het betaalmeesterkastje.

⁴¹ Drieënhuizen en Ploos van Amstel, 'Een verloren collectie herinnerd', 13.

⁴² Turan, 'Material objects'.

van vertrouwdheid en herkenbaarheid werd gecreëerd en de band met de familie elders werd onderhouden. Die band werd bovendien voor de buitenwereld zichtbaar gemaakt waarmee tegelijkertijd een zekere culturele verwantschap met Europa en daarmee sociale status werd aangetoond.

240

In Nederland fungeerden de objecten van deze mensen als herinneringen aan een tijd in de kolonie, daarmee persoonlijke geschiedenissen verbindend met de culturele representatie van Indonesië in Nederland. Al rond het midden van de negentiende eeuw berichtte de directeur van 's Rijks Ethnographisch Museum in Leiden over de 'liefhebberijen' van hen in de kolonie 'die zoveelen [bezielt] om een of andere zeldzaamheid uit de gewesten waar zij een gedeelte van hun leven doorbragten, ten aandenken mede te voeren'.⁴³ Dergelijke, vaak persoonlijke en van herinneringen vervulde, objecten vonden hun weg naar de volkenkundige musea. Toen een mevrouw in 1928 besloot negen opgezette paradijsvogels, waarvan 'twee defect' en in gebarsten stopen, te schenken aan het Koloniaal Instituut in Amsterdam deed ze dat met de geruststelling dat ze daar op hun plaats waren. 'Er zijn vele herinneringen voor ons aan verbonden', zo schreef ze. 'Maar ik weet nu, dat ze bij U in goede handen zijn'.⁴⁴

Negentiende-eeuwse en vroeg twintigste-eeuwse koloniale musea appelleerden aan de persoonlijke herinneringen van hun bezoekers en schenkers. Daarmee waren ze belangrijk in de vormgeving van de collectieve Nederlandse herinnering aan de kolonie. Een krantenbericht over het museum van de militaire academie in Breda lijkt dat te bevestigen:

In ieder hoekje van het gebouw vindt degene, die Indië van nabij kent en vooral hij die in de rimboe geweest is, iets wat herinneringen bij hem oproept, hetzij dat dit nu is een kris of een klewang, dan wel een afgodsbeeld of een topeng-masker, steeds zal het iets wakker roepen uit hetgeen voor velen de mooiste tijd van hun leven is geweest.⁴⁵

Ook in de kolonie werd verwantschap op basis van herinneringen en de herkenning van het leven in de kolonie en Nederland gezocht. Zo schreef Bella Damsté-Muller, de echtgenote van een bestuursambtenaar in Sumatra, in 1906 aan haar moeder:

43 Collectie Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde, Leiden [KITLV], Directeur C. Leemans aan de minister van Koloniën, d.d. 19 april 1861. Geciteerd in R.A.H.D. Effert, 'Volkenkundig verzamelen. Het Koninklijk Kabinet van Zeldzaamheden en het Rijks Ethnographisch Museum, 1816-1883' (proefschrift, Universiteit Leiden, 2003), 183.

44 Archief Nationaal Museum van Wereldculturen (archief Koloniaal Instituut Amsterdam), inv.nr. 7488. Brief mevrouw Engels-Out aan het Koloniaal Instituut te Amsterdam, 26 juli 1928.

45 'Het Ethnografisch Museum van de K.M.A. Belangrijke aanwinst voor de studie van de aspirant-officieren [sic] van beide legers', *Het Vaderland*, 26 november 1938.

Ik zal blij zijn, als alle portretten en herinneringen hun plaats hebben gekregen. Wat zal 't huiselijk en intiem zijn, als we die hier om ons heen hebben! [...] U weet dat mijn blauwe kopjes precies zijn als die van Line, en die op 't ouderwetsche blad, dat ook is als 't blad dat Line gebruikt, met de kristallen theebus, een herinnering aan 't huis op de Hooglandsche Kerkgracht, gaven hem [Bella's echtgenoot] zoo'n huiselijk gevoel. 't Stond dan ook erg gezellig. Onder het trekpotje had ik 't kleedje gelegd, dat U nog vlak voor ons vertrek voor me gemaakt hebt, en zoo was elk stuk een herinnering.⁴⁶

Théodore Delprat verwees eveneens naar zijn familieleden toen hij de objecten in zijn interieur beschreef: 'Daarover hangt de klok van Willem en op een tafeltje staat de gong van Pauline'.⁴⁷ Immers, zo stelde, Bella Damsté-Muller: 'In Indië moet je het van je herinneringen hebben. En verder van de brieven'.⁴⁸

Kortom: objecten brachten herinneringen tot leven en droegen sociale status uit, daarmee verwantschap met familie, vrienden en kennissen creërend. Door een voortdurende interactie met anderen in Nederland en de kolonie en met heersende maatschappelijke opvattingen kwamen identificaties van individuen als Bella Damsté en Théodore Delprat tot stand.

UITSLUITING

Historicus Willem Frijhoff wees erop dat mensen in de hierboven beschreven wisselwerking van zelfbeelden en de beelden die anderen van hen hebben, regels van rolvervulling en sociale in- en uitsluiting formuleren en hanteren.⁴⁹ Verzamelen kon een sociale strategie zijn: een manier om grenzen tussen sociale groepen te markeren en om ingesloten te worden bij andere. 'Om nieuw te zijn verzamelt zij oud', werd gezegd over een verzamelaarster van porselein en voc-meubilair.⁵⁰

Het belang zich te onderscheiden van sociale groepen in de samenleving en te horen bij andere groepen legt meteen de fundamentele structuren en mechanismen van het kolonialisme en negentiende-eeuwse samenlevingen bloot: het

⁴⁶ KITLV, Archief Henri Titus Damsté, H 1084, inv.nr. 72. Brief Bella Damsté-Muller aan haar moeder, Dorothea P. Muller-Bohn, d.d. Sekayu, 25 december 1906.

⁴⁷ Particulier archief Delprat. Brief Th.F.A. Delprat aan C.C. Delprat, d.d. Fort de Kock (Bukittinggi), 3 juli 1888.

⁴⁸ KITLV, Inventaris 9, H 1084, Collectie Henri Titus Damsté, 1874-1955, inv.nr. 72. Brief Bella Damsté-Muller aan haar moeder Dorothea P. Muller-Bohn, d.d. Singaraja, 30 augustus 1920.

⁴⁹ Willem Frijhoff, 'Identiteit en identiteitsbesef. De historicus en de spanning tussen verbeelding, benoeming en herkenning', *BMGN* 107, nr. 4 (1992): 614-34.

⁵⁰ KITLV, Inventaris 9, H 1084, Collectie Henri Titus Damsté, 1874-1955, inv.nr. 71. Brief H.T. Damsté aan zijn familie aan boord van het s.s. Van den Bosch, van Surabaya naar Makassar, d.d. 26 januari 1904.

belang van Europeesheid en het handhaven van een zekere sociale status in zowel moederland als kolonie, zich afkerend van andere sociale groepen in de samenleving. Daarin speelden ook door cultuur bepaalde invullingen van man- en vrouw-zijn (gender) en (beelden van) etniciteit in een samenleving een belangrijke rol. De betekenissen die aan objecten werden toegeschreven reflecteerden dit en bevestigden deze denkbeelden tegelijkertijd.

242

Door deze koloniale processen van in- en uitsluiting, die onlosmakelijk verbonden waren met de sociale status en karaktereigenschappen van de koloniale elite als groep, verdween vooral de Indonesische bevolking buiten beeld. En dat hoewel juist die zo van vitaal belang was voor koloniale verzamelaars die graag etnografische en historische objecten kochten. Illustratief voor de verhoudingen is de afhankelijkheid van de verzamelaars van de aan huis bezoekende tussenhandelaren (de zogenaamde ‘tukang-tukang antik’, ‘kelontongs’ of ‘langganans’), omdat het voor sommigen, zoals de van Europees-Aziatische herkomst zijnde Anna Resink, veelal sociaal onwenselijk was zich onder de Javaanse bevolking te begeven, op zoek naar fraaie verzamelobjecten.⁵¹

Deze houding had tot gevolg dat deze tussenhandelaren een grote, maar anonieme rol speelden in de passie van veel verzamelaars en door hun selectie van koopwaar ook (maar dat zullen de Europese liefhebbers zich minder gerealiseerd hebben) in de samenstelling van de collecties.⁵² Deze mensen worden echter in brieven of documenten vrijwel nooit genoemd of slechts terloops. Dat Van Buttingha Wichers ‘zijn’ twee tukang antik op de gevoelige plaat vereeuwigde – wij zien hen op de foto poserend, de handen vol met in doeken gewikkeld porselein – is bijzonder, maar nog steeds kennen wij hun namen of geschiedenissen niet en dat is illustratief voor de zeer hiërarchische sociale relaties in de kolonie.

Even zo tekenend was de preoccupatie van Europese verzamelaars met het object zelf en desinteresse voor of onwetendheid over de omstandigheden waaronder Indonesiërs hun erfstukken verkochten aan Europese collectioneers. Het is bijvoorbeeld opvallend dat juist vlak voor de Tweede Wereldoorlog zo veel porselein in de Nederlandse kolonie werd verzameld en veel oude Indonesische erfstukken, ‘pusaka’, op de markt kwamen. Het is goed mogelijk dat dit verband hield met de wereldwijde monetaire crisis van de jaren dertig waardoor in Indonesië de bevolking leed onder hoge prijzen en grote werkloosheid. Zij konden het geld dat de verkoop van in familiebezit gekoesterde voorwerpen opbracht goed gebruiken. In het noorden van Sumatra, in Aceh, werden bijvoorbeeld massaal porseleinen borden uit familiebezit opgekocht door handelaars die dan ook ‘borden-

⁵¹ Drieënhuizen, ‘Koloniale collecties, Europees aanzien’.

⁵² Zie ook: Emma Martin, ‘Charles Bell’s collection of “curios”. Acquisitions and encounters during a Himalayan journey.’ In *Narrating objects, collecting stories. Essays in honour of professor Susan M. Pearce*, red. Sandra Dudley e.a. (Oxford: Routledge, 2012), 167-83.

Afb. 3 Twee ‘tukang antik’, verkopers van antiek, in de jaren 1930. (*Particuliere collectie J.K. Ploos van Amstel*)

jagers’ werden genoemd.⁵³ En natuurlijk werden er ook vervalsingen op de markt gebracht om te verkopen aan verzamelende Europeanen.⁵⁴

De Tweede Wereldoorlog en de daaropvolgende Indonesische vrijheidstrijd, brachten de Indonesische bevolking geen verhoging in de levensstandaard. De conservator van het museum van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, Egbert W. van Orsoy de Flines (1886-1964), schreef niet zonder reden dat het na de oorlog het wat hem betreft steeds duidelijker werd dat ‘tot voor kort nog altijd de belangrijkste stukken [porselein] zijn achtergehouden’.⁵⁵ Het ge-

⁵³ Collectie Nationaal Museum van Wereldculturen, zettel bij inv.nr. TM-674-8.

⁵⁴ J. Veenendaal, red., *Aziatische kunst en de Nederlandse smaak, tentoonstellingscatalogus* (Zwolle: Waanders/Gemeentemuseum Den Haag, 2014), 22; en collectie Nationaal Museum van Wereldculturen, zettel bij inv.nr TM-674-8.

⁵⁵ *Jaarboek van het Koninklijk Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen*

bruik van het pejoratieve woord ‘achterhouden’ (hij sprak ook van niet willen ‘los-laten’) suggereren een afkeur of misnoegen die onbegrip of onwetendheid over de omstandigheden van de Indonesische bevolking aantonen. Het is tekenend voor de grote afstand die er bestond tussen de Europese koloniale elite en de Indonesische bevolking in deze periode.

244

Zelfs wanneer verzamelaars wel interesse toonden in de sociale achtergrond van de voorwerpen, zoals wanneer objecten veroverd waren in oorlogen, dienden de objecten ertoe het Europese, vooral mannelijke, aanzien groter te maken en de herinnering aan ‘heldhaftige’ daden levend te houden. Zo schonk bijvoorbeeld de jonge officier August van Delden in 1866 een koran, die hij tijdens een militaire actie had gevonden in een verlaten huis, aan zijn vriend en mede-officier Louis G. Diepenheim (1863-1891) ‘als herinnering aan deze tocht’.⁵⁶ Objecten konden beschreven worden als afkomstig zijnde van ‘een Atjeneeschen priester’⁵⁷ of ‘een Balinees’, gevallen op het slagveld. Een specifiekere individualiteit kregen deze mensen, tenzij het zeer belangrijke personen waren, meestal niet. De objecten bleven trofeeën die meer iets vertelden over de verzamelaar en zijn daden dan over de oorspronkelijke eigenaar.

Niet alleen het verzamelen zelf, maar ook de verwerving van de objecten en de betekenissen die daaraan werden gegeven, laten duidelijk zien hoezeer het Europese aanzien en zelfbeeld sterk geworteld waren in uitsluiting. Uitsluiting en marginalisering van de Indonesische bevolking, maar ook van Europese vrouwen. Slechts enkelen van hen, zoals bijvoorbeeld Anna Resink-Wilkens, konden zich, samen met verzamelende Javaanse vorsten als Mangkunegara VII (1885-1944) en regenten als die van Mojokerto, R.A.A. Kromo Djojo, door hun collecties en culturele kennis als uitzonderingen representeren binnen de dominante culturele wereld van witte mannen.⁵⁸ Met hun collecties konden zij hun eigen belangen, zoals, in het geval van Resink-Wilkens en Mangkunegara VII, de Javaanse sociaal-culturele emancipatiebeweging en hun persoonlijke maatschappelijke positie in de samenleving, binnen die wereld bepleiten.⁵⁹

Kortom, de praktijk van het verzamelen was sterk verankerd in de onderliggen-

1933 (Bandoeng: Masa Baru, 1934), 137.

56 Mirjam Shatanawi, *Islam in beeld. Kunst en cultuur van moslims wereldwijd* (Amsterdam: SUN, 2009), 249.

57 Koran uit Aceh, Sumatra, Indonesië, negentiende eeuw, UB Leiden, Or. 2064. Afm. 312x203 mm. Het werk is volledig online in te zien op: <https://digitalcollections.universiteitleiden.nl/view/item/1564749>, geraadpleegd op 15 mei 2019.

58 Drieënhuizen, ‘Koloniaal collecties, Europees aanzien’, 237, 257, 274, 394-95, noot 153; Marieke Bloembergen, ‘Borobudur in the light of Asia. Scholars, pilgrims, and knowledge networks of Greater India’, in *Belonging across the bay of Bengal. Religious rites, colonial migrations, national rights*, red. Michael Laffan (Londen: Bloomsbury Academic, 2017): 35-55, 43.

59 Drieënhuizen, ‘Koloniaal collecties, Europees aanzien’, 394-95, noot 153. Zie: N.J. Krom, ‘De oudheden van Modjokerto’, *Nederlandsch-Indië, Oud en Nieuw* 1, nr. 3 (1916-17): 99-100.

de sociale structuren en mechanismen van de toenmalige samenlevingen in de kolonie en de natie. Door te verzamelen werden niet alleen die mechanismen bevestigd en daarmee koloniaal en gender denken onderschreven, maar werd ook de mogelijkheid geboden die patronen te doorbreken en te ondermijnen. De verschillende vrouwen en het hierboven genoemde voorbeeld van beide Javaanse aristocraten in dit artikel laten zien hoe verzamelen een mogelijkheid was om de rigide sociale scheidslijnen van samenlevingen te overstijgen en een eigen persoonlijkheid, plek en rol in de samenleving op te eisen.

CONCLUSIE

245

Misschien omdat de bovenlaag van de Nederlands koloniale samenleving van Indonesië zich door haar vele reizen nergens en tegelijkertijd overal thuis voelde, diverse nationaliteiten kende en het paste binnen de regels van rolvervulling op basis van bijvoorbeeld gender, etniciteit, juridische status, omringde zij zich graag met voor haar betekenisvolle objecten. Voorwerpen die niet alleen het zelfbeeld van deze mensen reflecteerden, maar die ook, als zichtbare collecties in semi-openbare delen van woningen, konden sturen. Beelden werden immers beïnvloed door de voortdurende interactie van het individu met anderen. Dit alles vond plaats binnen transnationale imperiale ruimtes.

Daarmee kon verzamelen een sociale strategie zijn – een poging om ingesloten te worden binnen de besloten heersende klasse die er altijd op uit was de macht binnen de eigen gelederen te houden. Met name Europese vrouwen in de koloniale samenleving konden zich, door middel van verzamelingen en hun reeds bestaande rol in semi-openbare interieurs, juist profileren in een maatschappij die hun anders weinig ruimte gaf. Geleerdheid, kennis van verre oorden, Europeesheid, de hoogstaande Europese beschaving, zorg voor de Indonesische bevolking, verwantschap op basis van etniciteit, een gedeelde cultuur en afkomst of de sociale praktijk van het verzamelen – het waren allemaal betekenissen die collecties in verschillende tijden op diverse plaatsen kregen. Ze konden zorgen voor een zekere sociale status en daarmee ingezet worden voor het sturen van het eigen (zelf) beeld. Een manier van identificeren die bovendien verankerd was in het gevoel een collectief te zijn.

Dit identificeren op basis van het eigen zelfbeeld en het beeld dat anderen van mensen smeedden, betekende tegelijkertijd uitsluiting. In de praktijk van het verzamelen (waarin met name Europese mannen een rol speelden) en in de, vooral ‘masculiene’, betekenissen die mensen toekenden aan de objecten in hun collecties zien we dit terug. Niet alleen reflecteerde een op het strijdtoneel buitgemaakte koran van ‘een Atjeneeschen priester’ de identiteit van de verzamelaar als degene die aan de kant van de overwinnaar stond, de man die zegevierde op het slagveld, maar ook bevestigde een dergelijke betekenis de religieuze leider uit Aceh nogmaals als een man zonder naam, deel van een bevolkingsgroep die sym-

bool kwam te staan voor de vijand. Reflectie en bevestiging gingen steeds hand in hand.

Daarmee reflecteert de wijze waarop deze cirkelmigranten zich persoonlijk en collectief identificeerden met behulp van objecten de ongelijke machtsverhoudingen en mechanismen van het koloniaal en gender denken aan het eind van de negentiende en begin van de twintigste eeuw in Europa en Indonesië. Tegelijkertijd gaven verzamelen en de betekenis van objecten mensen juist ook een instrument in handen om deze patronen te kunnen doorbreken, zoals het voorbeeld van de vrouwen en de enkele Javaanse aristocraten ons heeft laten zien.

BIBLIOGRAFIE

- Bann, Stephen. *Under the sign. John Barge as collector, traveler, and witness*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1994.
- Bernet Kempers, A.J. 'Alexander Loudon en zijn collectie Oudjavaanse metaalkunst'. *Mededelingenblad Vereniging van Vrienden der Aziatische Kunst* 15, nr. 5 (1985): 6-15.
- Benjamin, Walter. *The arcades project*. Cambridge, MA: Belknap, 1999.
- Bhabha, Homi K. *The location of culture*. New York: Routledge, 1994.
- Bloembergen, Marieke. 'Borobudur in the light of Asia. Scholars, pilgrims, and knowledge networks of Greater India'. In *Belonging across the bay of Bengal. Religious rites, colonial migrations, national rights*, red. Michael Laffan, 35-55. Londen: Bloomsbury Academic, 2017.
- Bosma, Ulbe. 'Het cultuurstelsel en zijn buitenlandse ondernemers. Java tussen oud en nieuw kolonialisme'. *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis* 2, nr. 2 (2005): 3-28.
- . *Indiëgangers. Verhalen van Nederlanders die naar Indië trokken*. Amsterdam: Bert Bakker, 2010.
- Bosma, Ulbe, en Kees Mandemakers. 'Indiëgangers. Sociale herkomst en migratiemotieven (1830-1950). Een onderzoek op basis van de Historische Steekproef Nederlandse bevolking (HSN)'. *BMGN - Low Countries Historical Review* 123, nr. 2 (2008): 162-84.
- Bourdieu, Pierre. *Distinction. A social critique of the judgement of taste*. Londen: Routledge & Kegan Paul, 1984.
- Brubaker, Rogers, en Frederick Cooper, 'Beyond "identity"'. *Theory and Society* 29 (2002): 1-47.
- Buettner, Elizabeth. *Empire families. Britons and late imperial India*. Oxford: Oxford University Press, 2005.
- Callan, Hilary, en Shirley Ardener. *The incorporated wife*. Londen: Croom Helm, 1984.
- Chang, Ting. *Travel, collecting, and museums of Asian art in nineteenth-century Paris*. New York: Routledge, 2017.
- Constantine, Stephen. 'Monarchy and constructing identity in 'British' Gibraltar, c.1800 to the present'. *The Journal of Imperial and Commonwealth History* 34 (2006): 23-44.
- Cooper, Frederick. *Colonialism in question. Theory, knowledge, history*. Berkeley: University of California Press, 2005.
- Daly, Suzanne. *The Empire inside. Indian commodities in Victorian domestic novels*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2011.
- Dam, Jan Daniël van. 'De collectie John F. Loudon, een bijzondere schenking uit 1916'. *Bulletin van het Rijksmuseum* 40 (1992): 232-39.
- Dartel, Daan van. *Collectors collected. Exploring Dutch colonial culture through the study of batik*. Amsterdam: KIT, 2005.
- Drieënhuizen, Caroline. 'Being "European" in colonial Indonesia. Collectors and collections between Yogyakarta, Berlin, Dresden and Vienna in the late nineteenth century'. *BMGN - Low Countries Historical Review* 134, nr. 3 (2019): 21-46.

- . 'De aanzienlijke collectie van Théodore Delprat. De Europese elite van Nederlands-Indië rond 1900'. *De Negentiende Eeuw* 36, nr. 3 (2012): 42-67.
- . 'Koloniale collecties, Europees aanzien. De Europese elite van Nederlands-Indië belicht door haar verzamelingen, 1811-1957'. Proefschrift, Universiteit van Amsterdam, 2012.
- . 'Objects, nostalgia and the Dutch colonial elite in times of transition, ca. 1900-1970'. *Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde / Journal of the Humanities and Social Sciences of Southeast Asia* 170 (2014): 504-29.
- , en Hans Kristian Ploos van Amstel. 'Een verloren collectie herinnerd. De verzameling van mr.dr. Van Buttingha Wichers'. *Aziatische Kunst* 46, nr. 3 (2016): 2-15.
- Easthope, Hazel. 'Fixed identities in a mobile world? The relationship between mobility, place, and identity'. *Global Studies in Cultural and Power* 16, nr. 1 (2009): 61-82.
- Effert, R.A.H.D. 'Volkenkundig verzamelen. Het Koninklijk Kabinet van Zeldzaamheden en het Rijks Ethnographisch Museum, 1816-1883'. Proefschrift, Universiteit Leiden, 2003.
- Frijhoff, Willem. 'Identiteit en identiteitsbesef. De historicus en de spanning tussen verbeelding, benoeming en herkenning'. *BMGN* 107, nr. 4 (1992): 614-34.
- Furlotti, Barbara. 'The performance of displaying. Gesture, behaviour and art in early modern Italy'. *Journal of the History of Collections* 27 (2015): 1-13.
- Haasse, Hella. *Een handvol achtergrond. 'Parang Sawat': autobiografische teksten*. Amsterdam: Querido, 1993.
- Harrison, Carol E. *The bourgeois citizen in nineteenth-century France. Gender, sociability, and the uses of emulation*. Oxford: Oxford University Press, 2003.
- Iyer, A., en J. Jetten. 'What's left behind. Identity continuity moderates the effect of nostalgia on well-being and life choices'. *Journal of Personality and Social Psychology* 101 (2011): 94-108.
- Jasanoff, Maya. 'Collectors of empire. Objects, conquests and imperial self-fashioning'. *Past & Present* 184 (2004): 109-35.
- Kopytoff, Igor. 'The cultural biography of things. Commoditization as process'. In *The social life of things. Commodities in cultural perspective*, red. Arjun Appadurai, 64-91. Cambridge: Cambridge University Press, 1986.
- Krom, N. J. 'De oudheden van Modjokerto'. *Nederlandsch-Indië, Oud en Nieuw* 1, nr. 3 (1916-17): 99-106.
- . 'John F. Loudon, een bijzondere schenking uit 1916'. *Bulletin van het Rijksmuseum* 40 (1992): 232-39.
- . 'Hindoe-Javaanse bronzen. De collectie-Loudon'. *Nederlandsch-Indië, Oud en Nieuw* 3, nr. 12 (1919): 383-95.
- Legêne, Susan. *De bagage van Blomhoff en Van Breugel, Japan, Java, Tripoli en Suriname in de negentiende-eeuwse Nederlandse cultuur van het imperialisme*. Amsterdam: Koninklijk Instituut voor de Tropen, 1998.
- . *Spiegelreflex. Culturele sporen van de koloniale ervaring*. Amsterdam: Bert Bakker, 2010.
- Locher-Scholten, Elsbeth. *Women and the colonial state. Essays on gender and modernity in the Netherlands-Indies, 1900-1942*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2011.
- Lucassen, Jan, en Rinus Penninx. *Nieuwkomers, nakomelingen, Nederlanders. Immigranten in Nederland, 1550-1993*. Amsterdam: Het Spinhuis, 1999.
- Lunsingh Scheurleer, Th. H. 'De collectie John F. Loudon veertig jaar in het Rijksmuseum'. *Bulletin van het Rijksmuseum* 4 (1956): 91-95.
- Martin, Emma. 'Charles Bell's collection of "curio". Acquisitions and encounters during a Himalayan journey'. In *Narrating objects, collecting stories. Essays in honour of professor Susan M. Pearce*, red. Sandra Dudley, Amy Jane Barnes, Jennifer Binnie, Julia Petrov en Jennifer Walklate, 167-83. Oxford: Routledge, 2012.
- Pearce, Susan. *On collecting. An investigation into collecting in the European tradition*. Londen: Routledge, 1995.
- Penny, H. Glenn. *Objects of culture. Ethnology and ethnographic museums in imperial Germany*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 2002.
- Puri, T.K. 'Indian objects, English body. Utopian yearnings in Elizabeth Gaskell's 'North

- and South". *Journal of Victorian Culture* 22, nr. 1 (2017): 1-23.
- Shatanawi, Mirjam. *Islam in beeld. Kunst en cultuur van moslims wereldwijd*. Amsterdam: SUN, 2009.
- Sinha, Mrinalini. 'Britishness, clubbability, and the colonial public sphere. The genealogy of an imperial institution in colonial India'. *Journal of British Studies* 40, nr. 4 (2001): 489-521.
- Smit, Gonne. 'De collectie Loudon'. *Elsevier's Geïllustreerd Maandschrift* 26, nr. 52 (1916): 1-20.
- Stoler, Ann Laura, en Frederick Cooper, red. *Tensions of Empire. Colonial cultures in a bourgeois world*. Berkeley: University of California Press, 1997.
- Thomas, Nicholas. *Entangled objects. Exchange, material culture, and colonialism in the Pacific*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1991.
- Turan, Zeynep. 'Material objects as facilitating environments: the Palestinian diaspora'. *Home Cultures. The Journal of Architecture, Design and Domestic Space* 7, nr. 1 (2010): 43-56.
- Uslander, Leora. *Taste and power. Furnishing modern France*. Berkeley: University of California Press, 1996.
- Veenendaal, J., red., *Aziatische kunst en de Nederlandse smaak*. Tentoonstellingscatalogus. Zwolle: Waanders; Gemeentemuseum Den Haag, 2014.
- Wintle, Claire. 'Career development. Domestic display as imperial, anthropological, and social trophy'. *Victorian Studies* 50 (2008): 279-88.

Caroline Drieënhuizen (1983) is universitair docent Cultuurgeschiedenis aan de Open Universiteit. Haar belangstelling gaat uit naar koloniale verzamelingen, verzamelaars, transnationale en transimperiale netwerken en de culturele aspecten van Indonesië's (de)kolonisatie. Haar meest recente artikel is: 'Being "European" in colonial Indonesia. Collectors and collections between Yogyakarta, Berlin, Dresden and Vienna in the late nineteenth Century'. *BMGN - Low Countries Historical Review* 134, nr. 3 (2019): 21-46.